

Kant'ın Doğa Anlayışının Kosmolojik ve Epistemolojik Temelleri

Cosmological and Epistemological Foundations of Kant's Understanding of Nature

Furkan Yasin Köz*

Özet

Bu çalışmada yapılmak istenen Immanuel Kant'ın doğa anlayışını belli açılardan ele almaktır. Çalışmanın ilk bölümünde Kant'ın *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*'ndan hareketle onun *maddeyi* ve genel olarak *doğayı* nasıl tasarımıladığı ele alınmıştır. Bu bölümde gösterilmek istenen madde- nin kendi oluş sürecinin ve hareketinin dışarıdan bir kuvvet tarafından meydana getirilmediği, aksine maddenin kendi sahip olduğu içkin yasalardan dolayı kendi hareketinin nedeni olduğudur. Doğa bir kozmos olarak tanımlanmıştır, başka bir deyişle kendi içinde yasalara sahip bir sistem olarak tanımlanmıştır. Doğa bu haliyle kendi içinde bir bütündür ve dolayısıyla nesneler yasalar aracılığıyla ilişkisel bir bütünü oluşturmaktadır. Doğa kendi yasalarıyla kendisini düzenli bir birlik haline getirdiğine göre, onun aktif

Abstract

This study aims to focus on Immanuel Kant's understanding of nature in certain aspects. In the first part of the study I discuss how Kant represented *matter* and *nature* in general in the *Universal Natural History and Theory of the Heavens*. What is meant to be shown in this part is that matter's process of formation and motion are not brought about by an external force. In contrast, it is revealed by a matter which is the cause of its own motion due to its immanent laws. Nature is described as a cosmos, in other words, a system with laws within itself. Nature is already a foundation. Therefore, objects form a relational unity through laws. It can be assumed that nature has an active structure since it has brought itself into a harmonic unity thanks to its own laws. In the second part of this study, Kant's understanding

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Doktora Öğrencisi | furkanyasinkoz@gmail.com.

bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Bu alışmanın ikinci kısmında *Saf Aklın Eleştirisi*’nden hareketle Kant’ın doğa anlayışı ele alınmıştır. İki eser arasında birçok felsefî düşünce farklılıklarının olduğu ve bu bağlamda aralarında süreklilik ilişkisi bulunmadığı iddia edilebilir. Ancak her ne kadar bu iki eser arasında farklılıkların olduğu düşünülse de *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*’nda ele alınan doğa ve madde anlayışının epistemolojik koşullarının *Saf Aklın Eleştirisi*’nde temellendirildiğı görülebilir. *Saf Aklın Eleştirisi*’nde ve *Prolegomena*’da doğa, uzay ve zamanda yer alan ampirik nesnelerin bir bütünü ve bütün görüngülerin bağılı olduğu kurallar sistemi olmak   zerre iki farklı biçimde tanımlanmıştır. İkinci tanımda nesnelerin ilişkilerinin bağlantısı olarak kurallar öznenin aktif bilişsel yetilerini ifade eder. Çünkü Kant’a göre deneyimin olanağının koşulu nesnelerin birbirleriyle kurallı bir bağlantı içerisinde düşünülmesidir. Dolayısıyla   zne deneyimin ve bilginin kurucu öznesi olarak aktif bir role sahiptir. Bu çalışmanın ilk kısmında doğanın sahip olduğu yasalardan kaynaklı aktifliğı, ikinci kısımda öznenin bilgi edimindeki aktifliğı ele alınmıştır. Bununla beraber yine çalışmanın ikinci kısmında bu iki aktif y  n  n birbiriyle nasıl uyum içerisinde olduğu g  sterilmeye alışılmıştır. Bunun için ilk temel

of nature is discussed focusing on the *Critique of Pure Reason*. It can be asserted that there are many differences of philosophical ideas between the two works mentioned above. So, there is no continuous relationship between them. However, although it is thought that there are some dissimilarities between these two masterpieces, it can be seen that the epistemological conditions of the understanding of nature and matter in the *Universal Natural History and Theory of the Heavens* are founded in *Critique of Pure Reason*. In the *Critique of Pure Reason* and *Prolegomena*, nature is defined in two different ways: a set of empirical objects in space and time, and a system of rules on which all phenomena depend. In the second definition, as the connection of the relations of objects, rules express the active cognitive faculties of the subject. Because for Kant, the condition of the possibility of experience is thinking of objects by canonically interrelating them. Therefore, the subject has an active role as the constituent subject of experience and knowledge. In the first part of this study, I discuss the activity of nature and matter linked to the laws of its own, in the second part, I focus on the activity of the subject in the act of knowledge. In addition, in the second part of the study, I try to show how these two active aspects conform to

Kant'ın uzay ve zamana dair görüşleridir. Burada doğanın nasıl ilişkisel bir birlik olarak tasarmlandığının ilk ve temel koşulu ele alınmıştır. Son olarak Kant'ın ampirik ve saf doğa yasası olarak ele aldığı tanımlardan hareketle doğanın ve onun bilgisinin epistemolojik olanağı gösterilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğa, madde, ampirik doğa yasası, saf doğa yasası, uzay-zaman, birlik-çokluk, mümkün deneyim.

each other. The first foundation of this discussion is in Kant's views on space and time. Here, it is argued that the first and constitutive condition of conceiving nature is a relational unity. Moreover, in the second part of the study, I attempted to show how these two active aspects conform to each other. Finally, I aimed to show the epistemological possibility of nature and its knowledge as based on Kant's definitions of empirical and pure natural law.

Keywords: Nature, matter, empirical laws of nature, pure laws of nature, space-time, unity-manifold, possible experience.

Giriş

Bu alışmada Immanuel Kant'ın doğa anlayışının epistemolojik ve kosmolojik¹ temellerini göstermeye çalışacağım. Bunun için kosmolojik dayanak olarak Kant'ın *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*'nı ele aldım. Kant'ın bu eserinde onun madde anlayışını göstermeye çalıştım. Daha sonra ise *Saf Aklın Eleştiri*'si temel alınarak bu kosmolojik dayanağın üzerine nasıl bir epistemolojinin geliştirildiğini tartıştım. Her ne kadar Kant'ın bu iki eseri arasında tarihsel bir fark olduğu ve buna bağlı olarak düşünce dönüşümleri veya kırılmaları olduğu görülüyorsa da maddeye dair genel bakış aısının devamlılığı dikkat çekmektedir. *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı* 'nda Kant, hareketi maddeye veya dünyaya yabancı bir kuvvet ya da dışarıdan bir etki olarak tanımlamamaktadır. Hareket dünyaya veya maddeye içkindir ve madde kendi hareketinin nedenidir. Dünya bu şekilde aktif olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan özellikle *Saf Aklın Eleştirisi*'nde görüleceği üzere, dünyanın bu aktifliğinin karşısında öznenin de aktif bir biçimde ele alınması söz konusudur. Özne deneyimin ve onun bilgisinin kurucusudur. Özne bilme ediminde ve nesneyi oluşturmada aktif bir rol oynamaktadır. Nesne ona hazır verili bir şey değil, aksine bizzat öznenin öznel yollarıyla ele alınan ve oluşturulan bir şeydir. Bununla beraber öznenin bu aktifliği kendisini ahl  k alanında da göstermektedir. Öznenin eylemlerinin ilkesi ona dışarıdan verilmiş değildir ve dolayısıyla o kendi eylemlerinin ilkesini oluşturucusudur. Bu öznenin özgürlüğünün ve ahlâkın imk  nının temelini oluşturmaktadır. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde öznenin aktifliği özellikle onun *sentetik birlik* kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Çünkü bilginin öznel-nesnel koşulu öznenin bilincinin  zelliliğidir. Bu her ne kadar öznel bir koşul olarak ele alınmış olsa ve özneyi dışarıdan etkileyen *kendinde-şey* (Ding an sich) bilinmese de

¹ *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*'nın genel olarak Kant'ın kosmolojiye ilişkin görüşlerinin yer aldığı bir eser olduğu açıktır. Öte yandan burada asıl söz konusu olan madde ve onun sahip olduğu yasalar dır. Maddenin sahip olduğu bu yasalar aracılığıyla doğanın kendisinden bahsedilebilir. Dolayısıyla, burada maddeye veya varlığa yönelik belli bir bakış aısının bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Kant'ın kosmolojiğe ilişkin düşüncelerinin ontolojik bir bakış aısına ve temele sahip olduğu söylenebilir.

kendinde-şey maddi nesnelliğin ön koşuludur. Öte yandan bu çalışmanın kapsamının dışında olmasına rağmen Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nde öznenin aktifliğinin olanağını gösterdikten sonra *Pratik Aklın Eleştirisi* (2014), *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (2009) ve *Ahlak Metafiziği* (2001) adlı eserlerinde bunun sadece mümkün olmadığını aynı zamanda reel olduğunu da göstermektedir. Yukarıda kısaca belirtilenlerden hareketle Kant'ın aslında Antik Yunan felsefesinde görülen bir ayrımla çalıştığı düşünülebilir. Bu ayrım *nomos-physis* ayrımıdır. *Physis*, bizzat fiziki doğanın kendisidir ve kendi iç nedensel yasalarına sahiptir. Kant için özellikle *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı* söz konusu olduğunda bunlar doğa yasaları olarak ortaya çıkmaktadır. Kant için, bu doğa yasalarından özellikle Newton'un *evrensel kütle çekim yasası* aynı zamanda maddenin hareketinin de yasasıdır. Daha doğru ifadeyle, hareketin maddeye içkin olduğunun kanıtıdır. *Nomos* alanı ise eylemin ve aklın alanıdır. Fiziki dünyanın üzerine kurulmuş olan insanın aklının nedenselliğinin ışığında oluşturduğu alandır. Bu alan ahlâkın yasalarından toplumsal yasalara değin uzatılabilir. Özgürlük ancak buradan hareketle kurulabilir. Böylece öznenin eyleminin ilkesinin nedeni yine insanın kendisindedir.

Saf Aklın Eleştirisi'nde bu iki aktif doğanın birbiriyle uyumlu bir şekilde ele alınması epistemolojik bir perspektife sahiptir. Bu bağlamda *Saf Aklın Eleştirisi*'nin uzay ve zaman ile başlaması rastlantısal değildir. Uzay ve zaman aracılığıyla hem dünyanın ilişkisel bir bütün olarak tasarımılabilmesinin imkânı sağlanırken hem de öznenin tasarımlarının görüngülere veya dünyaya denk gelmesi ve uygulanması bağlamında onların mekânsal olmalarının olanağı da sağlanmış olmaktadır. Öte yandan uzay ve zaman öznenin duyarlılığının *a priori* bir formu olarak ele alındığından, özneye dışarıdan algılar yoluyla her ne geliyorsa onların mekânsal oldukları da gösterilmiştir. Dahası, uzay ve zaman görüngülerin formu olmasından dolayı bir şey nesne olarak adlandırıldığında, bu onun mekânsal ve zamansal olmak zorunda anlamına gelir. Bu aslında dünyayı ve onun bilgisini dünya içi sebeplerle açıklamanın ötesine gidilemeyeceği anlamına gelmektedir. Uzay ve zamanın mantıksal bakımdan görüngülerin ve duyarlılığın formu

² Kant'ın *Anschauung* kavramı İngilizceye *intuition* olarak çevrilmiştir (Kant, 2000). Bu kavram Türkçe kimi çevirilerde *sezgi* (Kant, 2010) kimi çevirilerde *görü* (Kant, 2002) olarak karşılanmıştır. Çevirisi Türkçe olan kaynaklardan bire bir yapılan alıntılarda sezgi ve görü kavramları olduğu gibi bırakılmıştır. Bu çalışmada *Anschauung* kavramı Türkçede yaygın kullanılan görü kavramının yanında *şeye-bakış* kavramıyla berber ele alınmıştır. Şeye-bakış/bakış kavramını ilk kez, Kant'ın *Anschauung* kavramının Türkçeye daha uygun bir çevirisi olarak 2019 yılında Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* 'nde *Transcendental Estetik*

nesnelerle buluşması bu anlama gelmektedir. Böylece düşüncenin doğasında ve mantıksallığında nesnel olan içerildiği gibi nesnenin doğasında da öznel olan da içermektedir (Holz, 1997, s.137). Düşüncenin mantıksallığı, öznenin bilişsel kapasitelerini yani bilgi için öznel-nesnel koşulları içinde barındırır. Bu koşullar Kant açısından, deneyimi mümkün kılan öznel koşullardır. Öte yandan bu çalışmada görüleceği üzere, Kant açısından doğa epistemolojik olarak öznenin karşısında hazır duran olmuş bitmiş bir doğa değil, aksine öznenin kendisinin öznel-nesnel yollarıyla oluşturduğu ve dönüştürdüğü doğadır. Böylece doğa, nesnelerin ilişkisiz çokluğu olarak değil, aksine nesnelerin temelde sınırsız olan uzay tasarımıyla birbirleriyle ilişkileri olarak özne tarafından tasarımılanır veya düşünülür.

Doğanın özne tarafından böylesi bir *birlik* olarak düşünülmesi veya tasarımılanması, doğanın yasalara göre düzenlenmesi anlamına gelmektedir, bu da yine öznenin sentetik birliğinin dolayımında mümkündür. Bu dolayım sayesinde *Prolegomena*'da vurgulanan ama *Saf aklın Eleştirisi*'nde *ampirik yasa* ile *doğa yasası* olarak ele alınan bir ayrım yapılmaktadır. “Doğa şeylerin yasalara göre varoluşudur” (Kant, 2002, s. 44; 72), yasalar evrensel ifadelerdir. O hâlde özne, deneyimden bunları nasıl türetmektedir? Çünkü deneyim özneye sadece olanı gösterir ve olan yalnızca olumsaldır. Yasa ise olandan daha fazla bir şeydir, o evrensel olandır ve zorunlu olanın bilgisidir. O hâlde, yasa ve özel olarak doğa yasası, öznenin deneyime kattığıdır. Ancak bu yazıda yine gösterilmeye çalışılacağı üzere, özne doğanın yasalarını deneyime veya doğanın kendisine katmamaktadır. O,

Bölümünün Yeri (Köz, 2019, ss. 30-46) başlıklı Yüksek Lisans tezimde “Şeye Bakış Kavramı” başlıklı bölümde önerdim. Öte yandan *Verstand* ve *Gemüt* kavramları için de benzer şeyler söylenebilir. *Verstand* kavramının Aziz Yardımlı (2010) tarafından *Saf Aklın Eleştirisi*'nin Türkçe çevirisinde *anlak* olarak çevrilmiştir. Bununla beraber *Gemüt* kavramı da aynı çeviride yine *anlak* olarak çevrilmiştir. Dolayısıyla bu iki kavram arasındaki önemli anlam farkı yitirilmektedir. Bu çalışmada Türkçe çeviriden doğrudan yapılan alıntılarda *anlak* kavramı olduğu gibi bırakılmıştır ama köşeli parantez içinde Almancası verilmiştir. Alıntıların dışında kavram anlama yetisi olarak kullanılmıştır. Öte yandan *Gemüt* kavramı Paul Guyer ve Allen W. Wood'un (2000) yapmış oldukları İngilizce çeviri dikekte alınarak çalışma içerisinde *zihin* olarak kullanılmıştır. Bire bir atıflarda ise kavramın Almancası ve İngilizcesi köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

deneyimde bulunan ve hatta deneyim olanağı için zorunlu olan formel koşulları veya biçimi deneyime katmaktadır. Böylece bilimlerin ya da deney-sel bir yargının evrensel biçimi oluşmaktadır. Bu aslında yargının nesnel biçiminin kendisidir (Kant, 2002, s. 48; 78). Bu bağlamda, *Kant'ta a priori* kavramının kullanımı ve anlamı değişmektedir. *A priori* kavramı, evrensel ve zorunlu olanı ifade etmektedir. Öte yandan *a priori* kavramı, zaman-sal öncelik bağlamında kullanılmaz, eğer kullanım böyle olsaydı Kant için bunlar doğuştan olurdu. *A priori*, mantıksal ve epistemolojik bakımdan önceliği ifade eder, yani bir şeyin imkânı için önceden varsayılması gere-ken koşullar anlamına gelir. Başka bir ifadeyle *a priori*, mantıksal olarak temelde olandır (Prichard, 1976, ss. 134-7). Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin B  n sözünde “ zne ancak şeylere kendi koyduklarını a priori bilebilir”, ifadesi bu bağlamda anlaşılır olmaktadır. Çünkü şeylere doğa yasası bağla-mında *a priori* olarak kattığı aslında biçimdir (Kant, 2010, s. 30; B XVIII).

Buraya kadar yapılan genel özetten sonra Kant'ın doğa anlayışının kos-molojik bakımdan temellendirilmesi için *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*'na geçebiliriz. Burada doğanın ya da maddenin aktif olarak ele alındığını ve bu bağlamda hareketin maddeye nasıl içkin olduğunu göre-bileceğiz.

Hareketin Maddeye   kinliği ve Yasalar B t n  Olarak Doğa

Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı'nda Kant, iki karşıt düşünceyi tarihsel olarak ele almaktadır. Bunlardan ilki; teolojik bir açıklamaya da-yanan, doğanın veya maddenin hareketsiz olduğu görüşüdür. Buna göre doğa kendi kendisini bir düzene sokmuş olamaz. Doğanın bir düzen olarak kurulmasını sağlayan ve bu bağlamda ona hareket veren aşkın bir ilk hare-ket ettiricinin olması gerekmektedir. Bundan dolayı doğa kendi kendisini bir uyum olarak gerçekleştiremez. Kant bunu şu şekilde belirtiyor: “Bu hayranlık uyandıran uyumun doğaaya aykırı olduğu, doğanın genel yasala-rına bırakılırsa ortaya karmaşadan başka bir şey çıkamayacağı söylenir. Bu uyumlar her türlü düzenden yoksun bir maddeyi akıllı bir plana uydurmayı

bilen bir yabancı elin varlığını gösterir” (Kant, 2007, s. 41). İkinci görüş ise Kant'ın natüralist bir çizgide geliştirdiği ve kendisini de burada konumlandırdığı görüştür. Kant kendi konumunu doğayı yabancı bir elin düzenlediği görüşün karşısında şu şekilde konumlandırmaktadır:

Oysa buna karşı ben diyorum ki, eğer maddenin hareketinin evrensel yasaları sistemin yüce planının bir sonucu iseler, Yüce Aklın çizdiği planı yerine getirmeye hizmet etmekten başka bir amaçlarının olacağı zaten düşünülemez. Ama eğer öyle değilse, o zaman maddenin ve genel yasalarının en azından bağımsız olduklarına ve maddeyi böylesi görkemli biçimde kullanmasını bilen Yüce Akıllı Güç'ün gerçekten büyük ama sonsuz olmadığına; gerçekten güçlü ama kendi kendine yeterli olmadığına inanmak eğilimi duymaz mıyız? (Kant, 2007, s.41).

Yukarıda alıntılanan kısım retorik bir içeriğe sahip olmakla beraber, Kant doğal düzenin kendisinin doğanın bizzat sahip olduğu yasalar ile açıklanması gerektiğini belirtmektedir. Aksi takdirde teolojik bakış açısıyla bile ele alındığında Tanrı'nın ürünü olarak doğa kusurlu bir yapıda olacaktır. Dolayısıyla, Tanrı'nın sürekli müdahale etmek zorunda olduğu, bozulan bir aracı sürekli tamir eden bir şoför gibi olduğu düşünülür. Bu bağlamda Tanrı'nın pek de iyi bir ürün ortaya koyamadığı düşünülür. Ancak bu açıklamanın teolojik boyutudur. O hâlde, evrenin bu düzeni maddenin temel ve genel özelliklerinden hareketle açıklanmalıdır.

Doğaya dair teolojik bakış açısıyla felsefi bakış açısı arasındaki bu gerilim 18.yy Aydınlanma Felsefesi'nin belirgin bir özelliğidir. Doğayı, doğa içi sebeplerle ve kendi dinamikleriyle, nedensellikte açıklama girişimi dünyayı mantıksal/rasyonel bir şekilde tasarımılamak anlamına geldiği gibi bilimin de olanağıdır. Doğal nedensel süreçlerin bir sonucu olarak doğal düzenin ve uyumun ortaya koyulması karşısında teolojik dünya tasarımı kendisine yer bulamaz konuma gelmektedir. Kant bunu şu şekilde ifade etmektedir:

Din savunucusu, maddenin doğal yönelişiyle açıklanabilecek bu uyumların, doğanın Kutsal Yaratıcı'dan bağımsızlığının kanıtlanmasından korkar. Evrenin düzeninin doğal nedenlerden kaynaklandığı keşfedilir ve bu ne-

denleri, maddenin en genel ve en temel   zellikerinden olduğu ortaya çıkar-
sa, bir Yüce Yönetici'ye başvurmaya gerek kalmayacağını kesinlikle itiraf
eder. Doğal görüşü savunan, doğanın genel yasalarının kusursuz güzellikte
sonuçlar verdiğini kanıtlayan   rn  kleri bir araya toplar ve Tanrı'ya inanan
birinin elinde inancının yenilmez silahı olabilecek kanıtları göstererek or-
todoks inan ılıyı tehlikeye sokar. (Kant, 2007, s. 47)

Dolayısıyla, doğadaki niteliğin, uyumun ve düzenin kendisi cansız
maddenin kendisinden hareketle açıklanmalıdır. Madde sadece Antik Yu-
nan filozoflarının düşündüğü gibi salt potansiyel olma durumunda değil,
kendi hareketini kendisinde gerçekleştirecek durumda olmalıdır. Aristo-
teles'in terminolojisiyle söylenirse, onun fiil duruma gelmesi ancak yine
kendisiyle mümkündür. Maddenin bu şekilde kavranması maddeye yasalar
atfetmeyi gerektirir. Doğaya dair bilginin imkânı için onda bir düzen var-
sayılmalıdır. Bu da ancak doğayı genel yasalara göre ele almaktan geçmek-
tedir. Doğa, daha genel olarak onun nesneleri veya madde kendisine içkin
yasalar ve ilkeler bağlamında ele alındığında bilgi lokal olmaktan  ıkkıp
evrendeki bütün düzene ilişkin genel bir bilgi haline dönüşebilir. Çünkü
evrenin her yerinde madde ve onun yasaları aynıdır. Örneğin, havanın
  zelliklerinin bilinmesi ve denizlerin Ay'a göre gelgitlerinin saptanması
durumunda, hiç gidilmemiş, insanın gözlerinden uzak kalmış, ıssız bir ada-
da r  zg  rların adayı nasıl etkileyeceği, denizin dalgalarının ve seviyesinin
hangi dönemlerde yükseleceği bilinebilir (Kant, 2007, s. 41). Bununla bir-
likte uzayın hiç bilinmeyen bir köşesindeki galaksiye ait bir gezegende
yer  ekimin olası etkilerinden bahsedilebilir. Bu yasallık, *Evrensel Doğa
Tarihi ve Gökler Kuramı*'nda kosmolojik bir koşul olarak ortaya koyul-
muştur.³ Böylece evren genel olarak bir bütün ve yasalar sistemi olarak ele
alınmıştır.⁴

³ Burada aktarılan kosmolojik koşulun epistemolojik dayanaklarının *Saf Aklın Eleştirisi*'n-
de gösterildiği düşünülebilir. Çünkü sorun deneyimin olumsuzluğundan zorunlu olanın bil-
gisine nasıl ulaşıldığıdır. Kant'a göre deneyim bize sadece olanı göstermektedir, neden
Öyle olduğunu veya olması gerekeni göstermemektedir.

⁴ Evrenin yasalar sistemi olarak ele alınmasının bilimsel bilginin bir ön koşulu olduğu dış-
ş  n  lebilir. Benzer koşullarda benzer sonuçların elde edilebileceğini veya bir gezegenin

Kant, doğanın ya da maddenin kendi içinde düzene sahip olmadığını ve kendisinden hareketle bu düzenin veya uyumun oluşamayacağına ilişkin argümanı yukarıda aktarıldığı şekilde belirtmiştir. Hareketin maddeye içkin olduğuna ve dolayısıyla onun yasalarına karşı verilen bu argümanda maddenin başlangıçta düzensiz ve karmaşık bir yapıda olduğu düşünülür. Sonrasında madde düzenli bir forma dışarıdan bir akıl ile kavuşmuştur. Cansız bir maddenin bunu gerçekleştirmesi pek mümkün görülmemektedir. Çünkü böylesi bir düşünce tesadüfi olandan düzenli olanın nasıl mümkün olduğunu ve hatta doğanın ürünlerinin insana nasıl yararlı olduğunu açıklayamamaktadır (Kant, 2007, ss. 43-4). Bu düşünceye karşı öne sürülebilecek argüman olumsal olan deneyimde zorunlu olanın gösterilmesi-dir. Başka bir ifadeyle, deneyimin olumsallığında evrensel ve zorunlu olan bilgi veya doğa yasası gösterilmelidir.⁵ Bu sürecin kendisini gerçekleştiren ve dünyanın oluşumunu zorunlu kılan etken, maddeye içkin olması bakı-

eliptik hareketinden diğer gezegenlerin de benzer şekilde bir harekete sahip olacağını iddia etmek ancak evreni veya doğayı yasalar sistemi olarak düşünmeyi gerektirir.

⁵ Deneyimin olumsallığında evrensel olan *Saf Aklın Eleştirisi*'nde epistemolojik olarak ele alınmıştır. *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*'nda ise zorunluluğun kendisi maddenin kendi yasalarına bağlanmıştır. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde belirtildiği gibi evrensellik ve zorunluluk deneyimin kendisinden geliyor olamaz; zorunluluk ve evrensellik öznenin kendi bilişsel yetilerinin dolayısıyla şeylere özne tarafından verilmektedir. Bu nedenle de evrensellik ve zorunluluk *a priori*dir. Ancak maddenin yasallığı ile öznenin şeylere kendisinden kattığı yasallık birbiriyle çelişmemektedir. İlki doğa biliminin konusudur. Dolayısıyla böylesi bir bilim şeylerin kendisi hakkında bir bilgi verebilir. İkincisi ise *saf doğa biliminin* konusudur ve Kant'a göre bu bilimin kendisi *sentetik a priori* yargılardan oluşur. İkisi arasında bir uyum vardır. İkincisinin saf yasaları ilkinin ampirik yasalarının altında belirlenebilir, ancak ikincisinden ilki türetilmez. Kısaca, bu *a priori* yasalar bir doğa biliminin olanağının koşulunu sağlamaktadır. Örneğin, “töz kalıcıdır ve süreklidir”, ‘olup biten her şey, her zaman var olan yasaların bir nedeni aracılığıyla önceden belirlenmiştir’” (Kant, 2002, ss. 45; 73) önermeleri deneyimin kendisinden türetilmez. Bu önermeler saf doğa biliminin yasalarıdır ve doğa biliminin olanağını sağlamaktadır. Doğada kalıcı bir tözün olmadığı varsayıldığında o nesneye dair bilgi sadece o an için geçerlidir. Her şeyin bir nedeninin olduğu yadsındığında ise doğayı bir kosmos olarak veya yasal bir düzenlilik olarak ele almak imkânsızdır. *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*'nda kosmolojik belirlenim söz konusuysa, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde ve *Prolegomena*'da epistemolojik bir bakış açısı söz konusudur. Epistemolojik bakış açısıyla doğa *form* olarak ele alınmıştır. Form olarak ele alındığı için de saf yasalar görüngülere uygulanabilir (Kant, 2002, ss. 44-7; 72-7).

mından maddenin doğasına özgü bir Şey olmalıdır. Kant’a göre bu onun t  bi olduğu yasalardır. Böylece başlangıçta dağınık olarak bulunan madde düzene ancak kendi içindeki yasanın etkisiyle biçimlenebilir. Kaos durumundan kozmos durumuna geçmek yine maddi bir neden ile mümkündür. Kant bu nedenini Newton’un *evrensel çekim* gücüne bağlamaktadır:

Tüm doğanın maddesini, başlangıçta bir genel dağınıklık olarak kabul ediyor ve bunu tam bir kaos biçiminde yorumluyorum. Bu maddenin, saptanmıŐ çekim gücü yasaları uyarınca, kendini bi imlediğini itici g  c etkisiyle hareketi deęiŐtirdięini görüyorum. Keyfi hipotezlere baŐvurmaksızın, yerleŐik hareket yasalarının biçimlenmesiyle iyi düzenlenmiŐ bir b  t  n  n olduğunu görmenin sevincini duyuyorum ve bu bütün, gözlerimizin önündeki dünyanın sistemine   yle benziyor ki, onunla özdeŐleŐmeyi reddedemiyorum. [...] böylesine karmaşık bir düzenin, böylesine g  cs  z ve basit temele dayanması aklıma kurcalıyor. Ama sonunda yukarıdaki görüŐten bir sonuç çıkartıyorum, yani doğanın bu tür geliŐmesinin doğada  eŐi duyulmadık bir Şey olmadığını; hatta yapısında var olan temel çabanın bir sonucu gerekli kıldığını düŐünüyor ve bu durumun doğanın kendisinden önce ve kendi içinde sadece doğadaki varlıkların kaynaklarını değil, aynı zamanda temel hareket yasalarını da içeren bir Varlığa bağlılığının kanıtı olduğunu görüyorum.

...

[Epikuros, Leucippus, Demokritos] bu d  Ő n  rl  r gibi ben de, doğanın ilk durumunu, uzaydaki bütün cisimlerin ilkel maddesinin, ya da d  Ő n  rl  rin deyimi ile maddenin atomlarının evrensel bir dağınıklık içinde bulunduğu ileri s  r  lm  Ő tir ki, bu benim kabul ettiğim Newton’un  ekim Yasası’ndan pek farklı bir görüş değildir. (Kant, 2007, ss. 44-5)

Yukarıda aktarılan bu alıntıda maddeyi harekete geçirecek olan ve oluş sürecinin temelinde bulunan Newton’un çekim yasasıdır. Böylece hem uyumun kendisi hem de oluŐtaki zorunluluk maddenin bizzat kendisine içkin olan ve onu belirleyen bir yasa ile açıklanmıştır. Yasanın belirlenimine bağlı olarak doğal süreçler böylece rastlantısal değil, yasanın zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Kant bunu Şu Şekilde dile getirmektedir: “Maddenin evrensel   z  lme ve dağılımından, oldu  a doğal biçimde

kendini geliştiren güzel ve düzenli bir bütüne varıyorum. Bu kazara ya da rastlantısal olarak olmuyor, doğal niteliklerin zorunlu bir oluşumu biçiminde algılanıyor” (Kant, 2007, s. 46). O hâlde, Kant'ın görüşüne göre madde ve onun yasaları bilindiğinde dünyanın nasıl oluştuğu pekâlâ bilinebilir. Dahası doğa, ancak bu yasalar ve düzen koşuluyla mümkündür.

Kant evrensel yerçekimini gezegenlerin, bütün bir güneş sisteminin ve oluşabilecek olan mümkün dünyaların da merkezine koymaktadır. Evrensel çekim kuvveti merkezden dışarıya doğru uzanarak bütün bir sınırsız uzayı ve sınırsız evreni bir sistem olarak biçimlendirmektedir. Böylece bütün bir evren maddenin yasalarıyla birlik ve bütün olarak tasarımılanmıştır. Başka bir ifadeyle, çokluğun birliği maddenin bizzat kendisi tarafından kurallı bir biçimde kavranır (Kant, 2007, ss. 127-30). Bununla birlikte çekim yasası merkezden dışarıya doğru zamansal bir hareket içerisinde etkisini gerçekleştireceğinden, doğayı belli süreçlerde etkileyecektir. Bu oluş anlamına geldiği gibi evrendeki mümkün dünyaları meydana getirdiği de düşünülür. Böylece Dünya'nın bu süreçte oluştuğu gibi, evrenin başka yerlerinde bu Dünya'ya benzer başka dünyaların oluşması da pekâlâ mümkündür. Artık Dünya'nın kendisi sadece kozmolojik olarak evrenin merkezinden kaldırılmadığı gibi, bu Dünya canlı oluşumunu içinde barındıran tek yer de değildir. Başka gezegenlerde başka düşünebilen varlıkların olması güçlü bir ihtimaldir.⁶ Kant, merkezden dışarıya doğru bu yayılımı ve bütün bir evrenin bir sistem olarak düşünülmesini şu şekilde ifade eder:

Şimdi bu Evrensel Doğa Sisteminin kuruluşun, bu sistemi oluşturan maddenin mekanik yasalarından çıkarsamaya çalışalım. Dağınık ilkel maddenin bulunduğu sonsuz uzay içinde, tüm Evrenin dayanağı olacak kütleyi o noktadaki oluşum sürecinden yararlanarak ortaya çıkarabilmek için, ilkel maddenin belirli bir noktada öteki yerlerden daha yoğun bir biçimde

⁶ Kant'ın bu düşünceyi geç dönem eserlerinde de devam ettirdiği düşünülebilir. Örneğin, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eserinin hemen ilk başında Kant, “Dünyada, dünyanın dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez” (Kant, 2009, s. 8), ifadesiyle başlamaktadır. İyi istemin kendisi sadece düşünebilen varlıkların yeri olan bu dünya ile sınırlandırılmamıştır. Her nerde mümkün bir özne varsa, onlar içinde iyi istem ya da irade belirleyici olacaktır.

topl n m   olması gerekir. Sonsuz bir alan içinde hiçbir noktanın merkez diye nitelendirebilecek ayrıcalığı taşıması gerçekten olanaksızdır; ama ilkel madde ilk yaradılışında belirli bir noktada daha yoğun birikmiş ve bu noktadan uzaklaştıkça dağılmış olduğuna göre, bu ilkel maddenin yoğunluk derecesine dayanan bir orantıyla bu noktanın merkez diye nitelendirilme ayrıcalığını taşıması olurludur ve bu noktadaki çekim gücünün fazlalığı nedeniyle merkez k t le oluşması, bu noktayı gerçekten de merkez durumuna getirir. Tekil oluşumlar içindeki ilkel maddenin geri kalan bölümü bu noktaya çekilir ve böylelikle doğanın evrimi boyunca, tüm evren uzayın sonsuzluğu boyunca tek bir sistem içinde düşünülür. (Kant, 2007, ss. 131-2)

Dolayısıyla evrenin oluşumu bu şekilde ele alındığında, evrenin veya doğanın bir anda tamamlanmış bir şekilde oluştuğu düşünülemez. Bu *süreç* kavramını meydana getirmektedir yani doğanın veya evrenin tarihsel bir şekilde oluştuğu ve oluşmakta olduğunu belirtilmektedir. Kant’ın bunu canlı varlıklar için de düşündüğü *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*’nı insanın oluşumu ile bitirmek istemesinden de anlaşılmaktadır. Kısaca evrenin ve onun içindeki nesnelerin birliği olarak doğanın kendisi tarihsel olarak meydana gelmektedir ve bu bir yerde son bulacak bir şey değildir (Kant,2007, s. 134). Öte yandan yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere evren uzay içerisinde tek bir sistem olarak ele alınmıştır. Bu sistem maddenin kendisinden kaynaklı olan yasa/lar ile oluşmuş bir sistemdir. Kısaca evren kendi içinde bir bütün olarak ele alınmıştır ve yine kendi olanağı  er eve-sinde açıklanmıştır.

O hâlde, Kant’ın doğa anlayışının kosmolojik dayanağı, maddenin kendi yasalarına uymak zorunda olduğu – ki bu yasalar ona içkin zorunlu yasalardır – ve bu yasaların olu un nedeni olmaları bakımından dinamik bir evreni meydana getirdiğidir. Öyleyse bundan sonra evren bir yasalar bütünü olarak fiziğin alanı içinde yer almaktadır. Bu bölümün  zeti olarak burada Kant’ın şu ifadelerine yer verilebilir: “ retk rlı a d  meden, mantıklı bir kesinlikle   yle diyebiliriz sanırım: ‘Bana maddeyi verin, ondan bir dünya kurayım!’ Yani, bana maddeyi verin, ondan nasıl bir dünya kurulacağını size göstereyim” (Kant, 2007, s. 49).

Doğanın Yasalar Birliği Olarak Tasarımlanması ve Epistemolojik Dayanağı.

Yukarıda doğanın kendisi üzerinde durulmuştur. Burada ise doğanın kendisinin deneyimin ve nesnelerin ilişkili bir bütünü ve ilişkisi olarak nasıl bilineceğini, bilme yetisi üzerinden inceleyeceğiz. Kant, *Prolegomena* adlı eserinde “Doğanın kendisi nasıl olanaklıdır?” diye sormaktadır (Kant, 2002, s. 44, § 14). Buradan hareketle bu soru iki şekilde ele alınmakta ve cevap verilmektedir: “İlkin içerikli anlamda, yani görüye göre, görünüşlerin tümü olarak doğa, uzam, zaman ve her ikisini dolduran şey, duyumlamanın nesnesi genellikle nasıl olanaklıdır?” (Kant, 2002, s. 70; 110). Bunun cevabı *Saf Aklın Eleştirisi*'nin “Transandantal Estetik” bölümündedir. Kant'a göre bilginin iki kökü vardır. Bunlardan ilki nesnelerin özneye verildiği *duyarlık yetisi* ve ikincisiyse verilen nesnenin düşünüldüğü *anlama yetisidir*. Öznenin bağımsız olan şeyler öznenin duyarlılığını etkiler ve özne kendi duyarlılığının formlarıyla dışarıdan onu etkileyen şeyleri, çokluğu (*manifold*, *Mannigfaltigkeit*) uzam ve zaman düzenine yerleştirerek alır. Anlama yetisi ise özneye verilen bu çokluğu belirli kurallara göre düzenleyerek alır. Onları sentetik birlik içerisinde oluşturur. Öte yandan nesnelerin ve onların tasarımlarının mekânsal olarak kurulabilmesi ve bu nesnelerin birbirleriyle ilişkisel olarak düşünülebilmesi için en temelde uzayın kurulması gerekmektedir. Çünkü uzay dış duyumun formudur. Zaman ise iç duyumun formudur. İç duyumda dış duyumun formu aracılığıyla alınan nesnelerin zamansal olarak tasarımı söz konusudur. Başka türlü söylersek, nesneler iç duyumda art arda düzenlenir. Bu haliyle uzayın zaman formuna göre bir önceliği vardır; çünkü nesne uzay aracılığıyla özneye verilmeden zaman formunda hiçbir şey düzenlenemez. “İkinci olarak: biçimsel anlamda doğa; yani bir deneyde bağlantı içine sokulmuş olarak düşünülecekse, bütün görünüşlerin bağlı olduğu kuralların tümü olarak doğa nasıl olanaklıdır? Bunun yanıtı şundan başkası olmaz: ancak anlama yetimizin özel yapısı aracılığıyla olanaklıdır...” (Kant, 2002, s. 70; 110). Dolayısıyla burada duyarlılık yetisi tarafından verilen bütün tasarımlar bilincin bir etkinliğinde zorunlu olarak birbirleriyle ilişkisel bir bütün içine

1. Mutlak, gerçek ve matematiksel zaman, kendisinin sahip olduğu doğasında ve kendisinin içinde, dışsal hiçbir şeye ilişkin olmaksızın eşit oranda akar ve başka bir isimle süreklilik olarak adlandırılır.

2. Mutlak uzay sahip olduğu doğasında hiçbir şeye gönderme yapmaksızın her zaman homojen ve sabit [hareketsiz] kalır. (Newton, 1999, s.409)

Bu alıntıdan görüleceği gibi Newton uzay ve zamanı her ne kadar matematiksel bir biçimde tanımlamış olsa da sonunda onların kendilerinde varlık veya nesne olduklarını düşünmüştür. Çünkü *a priori* olan matematiği veya aritmetiği nesnelere uygun olduklarını ancak bu şekilde açıklayabilirdi. Fakat Kant'a göre böyle bir tanımlama sorunludur. Çünkü uzay ve zaman bütün nesnelerin temelinde duruyor ve mutlak olan olarak algılanıyorlarsa, onlar da nesne gibi düşünülmelidir. Nesnenin imkânı için nasıl uzay ve zamanın önceden varsayılması gerekiyorsa, nesne gibi olan uzay ve zaman için de onları kendi içinde kapsayan başka bir uzay ve zaman varsayılmalıdır. Öte yandan uzay ve zamanın mutlaklığı sadece tasarımda mümkündür, çünkü algının kendisi koşullu olduğundan hiçbir zaman böylesi bir mutlaklığı veremez. Fakat eğer uzay ve zaman nesne olarak düşünüleceklerse algının kendisinden hareketle mutlak olana varılabilmesi gerekir. Matematiksel tasarım burada kendisini gösterir, ama matematiksel olanın doğaya nasıl denk geldiğinin veya nesne ile tasarımın uygunluğunun nasıl mümkün olduğunun cevabı verilememiştir.

Leibniz, uzay ve zamanı zihnin bir belirlenimi olarak düşünmektedir. Bu belirlenim anlama yetisi yoluyla şeylerin ilişkiselliklerinden soyutlanan bir belirlenimdir. Leibniz bu görüşünü en açık biçimiyle Clarke ile yapmış olduğu tartışmalarda dile getirmektedir:

Benim fikrime gelince, birçok kez söylediğim gibi, uzayın zaman gibi, yalnızca görelî bir şey olduğunu düşünüyorum; uzayı birlikte/aynı zamanda var olanların bir düzeni olduğunu, zamanın ise ardışıklığın/birbirini takip etmenin düzeni olduğunu düşünüyorum. [Uzay] ... aynı zamanda var olan şeylerin bir düzeni olarak dikkate alınır. Ve birçok şey birlikte görüldüğünde, şeylerin kendi aralarında bir düzeni algılanır. (Alexander, 1998, ss. 25-26)

Leibniz, uzay ve zamanı zihnin bir soyutlaması olarak ele aldığı anda matematiğin şeylere veya dünyaya uygulanmasının imkânını göstermiş olur; çünkü uzay ve zaman zihnin bir belirlenimiye, zihinsel olan nesne-

lerin tasarımları benzer bir yolla belirlenebilir ve diğ er nesnelerle uyumları sağlanabilir. Ancak söz konusu dış dünya olduğunda nesnelerin birbirleriyle olan ilişkileri tikeller olarak farklılıkları üzerinden ele alınabilir. Eğer uzay zihn in bir soyutlamasıysa farklıklar söz konusu değildir, aksine burada nesnelerin ortak olan özellikleri söz konusudur. Fakat uzay şeylerin mek nsallığını sağlamakla beraber, şeyleri birbirinden farklı konumlarda, zaman ise farklı zamanlarda konumlandırır ve bunların tasarımılanması mümkün kıllar. Öte yandan, uzay ve zamanın şeylerin kendilerinden soyutlanan birer kavram olduğu kabul edilse de şeylerin imkânı için yine mantıksal ve epistemolojik olarak önceden varsayılmalıdır. Çünkü nesneler uzay ve zamansız düşünülemez ancak uzay ve zaman nesnesiz düşünülebilir. Dolayısıyla bir nesneyi bilmek, onu belli bir mek nda başka nesnelerle ilişkisinde ve zamanda bilmektir. Herbert James Paton bu durumu açıklar:

şeyleri (ister duyum ister nesne olsun) birbirleriyle dışarıda veya yanı sıra olarak bilmek yalnızca onlardaki faklı nitelikleri bilmek değildir: Onları farklı yerlerde olarak, yani uzayın farklı kısımlarında bilmektir. Aynı şekilde nesneleri eşzamanlı veya ardışık olarak bilmek onların yalnızca farklı niteliklerini bilmek değildir: ... aynı zamanda veya farklı zamanlarda meydana geldiklerinin, yani, zamanın bir parçasında veya farklı zamanlarında (anlarında) bilmektir. (Paton, 1936, s. 111)

O hâlde, yukarıda genel olarak belirtilenlerden hareketle uzay ve zamanın ampirik kavramlar olmadıkları, başka bir deyişle, zihn in nesnelerden soyutlayarak elde ettiği kavramlar olmadıkları söylenebilir. Uzay-zaman duyarlığın bir formudur, çünkü duyarlık yoluyla  okluk olarak özneye nesneler bu form altında verilebilir. Bununla beraber, uzay-zaman nesnelerin ve giderek bütün bir doğanın formudur, çünkü hiçbir nesne uzay-zamansız düşünülemeyeceği gibi o bütün nesnelerin zemininde önceden varsayılmalıdır. Dahası, uzay ve zaman görünün/şeye-bakişın saf formlarıdır ve böylece geometri ve matematik-aritmetik öznenin saf g r s /şeye-bakişı olan uzay ve zaman formlarında kurulmaktadır. Geometrinin nesneleri görünün/şeye-bakişın formları olan uzay olmaksızın inşa edilemeyeceği gibi

zaman da yine aynı şekilde matematiğin temelinde yer almaktadır. Çünkü matematiğin nesneleri art ardalığı şart koşmaktadır. Böylece zihinsel olan tasarımlar ile nesnelerin buluşmalarının koşulu sağlanmış olmaktadır.⁷

Son olarak uzay ve zamanın birliği ve tekliği konusuna gelelim. Eğer bir doğa tasarımına ulaşılabaksa ve bu ulaşılan tasarım bir önceki başlık altında belirtildiği üzere, genel yasaların bir sistemi olacaksa uzay ve zaman *tek, birlik* ve *sınırsız* olarak tasarımlanmalıdır. Böylece belirli mekânsal durumlar genel bir uzay ve zamanda ele alınabilir. Kant, buraya kadar yapılan tartışmayı şu şekilde özetlemektedir:

Uzay genel olarak şeylerin ilişkilerinin diskursif ya da, söylendiği gibi, evrensel kavramı değil, ama bir arı sezgidir. Çünkü ilk yalnızca bir uzay tasarımıylaabiliriz, ve birçok uzaydan söz edildiği zaman bundan yalnızca bir ve aynı uzayın bölümleri anlaşılır. Dahası her şeyi kapsayan tek bir uzayı bir bakıma (onun birleşenini olanaklı kılacak) bileşenleri olarak öncelemezler; tersine, ancak düşünülebilirler. Uzay özsel olarak [*wesentlich, doğası gereği*] birdir; ondaki çoklu ve dolayısıyla ayrıca genel olarak uzaylar kavramı, yalnızca sınırlamalar üzerine dayanır. (Kant, 2010, s. 81; A 25 B 39).

Bu bağlamda tek tek mekânsal nesne ilişkileri aslında genel olarak bir ve tek olan uzay ve zamana bağlanmış bulunmaktadır. Bütün bir nesneler çokluğu birbirleriyle ilişkili olarak ve genel olarak ancak uzay ve zamanın birliğinde kurulabilir. Dolayısıyla, Antik Yunan felsefesinden bu zama-

⁷ Uzay ve zamanın özneye bağlı formlar olması, öznenin tasarımlarının nasıl mekânsal olduğu tartışmasını getirmekte ve sorun realizm ve idealizm tartışmasına değin uzanmaktadır. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde konunun realizm olduğunu vurgulamaktadır. Ben de Kant'ı epistemolojik bakımdan bir realist olduğunu düşünüyorum. İlk koşul olarak Kant, kendinde-şeylerin varlığını vurguladığı gibi duyarlılığı etkileyenin bizzat onlar olduğunu, “Transandantal Estetik” bölümünün girişinden itibaren dile getirmektedir. Öte yandan, görüngülerin öznellikten özneden bağımsız olan şeylerin birleşmesi olduğu düşünülebilir. Burada görüngünün kendi biçimini ve nesnelliğini öznel yollardan sağladığı düşünülse de kendinde-şeylerin dolayımı söz konusudur. Bu tartışmanın devamı için bkz: Paton, 1936. Öte yandan Arthur Collins (1999) uzay ve zamanın öznenin duyarlılığının birer formu olarak öznel olmalarına rağmen, öznenin tasarımlarının ve görüngü olarak şeylerin öznenin bağımsız dışsal şeyler olmalarına zemin sağladığını belirtmektedir (ss. 60-72). Hatta Berkeley'in şeylerin kendilerinin özneden bağımsız olarak düşünülemeyeceği iddialarına karşın özneden bağımsız nesnelerin imkânı lehine bir zemin olacağı düşünülmektedir. Bkz: Kant, 2010, ss. 275; B 274-388, A368.

na kadar gelen çokluğun birliğinin kurulması fikri modern bir d n   me uğrayarak uzay ve zamanın birliği ve tekliği tasarımıyla kurulmaya çalışılmıştır. Bu birliğin ve tekliğin bir diğer mantıksal sonucuysa uzay ve zamanın sınırsızlığı fikridir. Çünkü sınırlı uzaylar sınırsız bir uzay içerisinde ancak ve ancak tek bir ilişki oluşturabilir. Uzay ve zamanın bu birliği, tekliği ve sınırsızlığı belirli mek nsallıkların imkânını sağlamaktadır ve bu bakımdan böylesi bir uzay ve zaman mantıksal ve epistemolojik olarak önceliğe sahiptir. Paton bunu şu şekilde yorumlamaktadır:

Ben Kant'ın ilk olarak her şeyi kaplayan uzayı bildiğimizi ve sonra çoklu uzayları bildiğimizi kastettiğini düşünmüyorum. Bence o her bir verilen uzayın daha geniş bir uzayın parçası olarak bilindiğini söylemek istiyor ve biz bunu böyle d   n rs k her şeyi kaplayan bir uzayın sınırları [kısmi uzayların sınırları] olduğunu ima ettiğini göreceğiz. Her şeyi kaplayan uzay mantıksal olarak birçok uzaydan öncedir. (Paton, 1936, s.117)

İlk bölümde yazılanlarla birlikte düşünüldüğünde, Kant'ın *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*'nda belirtmiş olduğu üzere evrenin genel bir sisteminin birliğinin epistemolojik koşulunun ilk ayağının sınırsız, tek ve birlik olan uzay ve zaman tasarımıyla temellendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Evrenin genel bir sisteminin kurulabilmesi için uzay ve zaman tasarımlarının bu sisteme uygun olması gerekmektedir. Uzay ve zaman ile ilgili son olarak şu söylenebilir: Bu biçimiyle uzay ve zamanın iki kullanımı burada söz konusudur. Bunlardan ilki uzay ve zamanın *ampirik kullanımı*, ikincisi ise uzay ve zamanın *idealliği*dir. Uzay-zamanın ampirik kullanımı, onların tikel nesnelerle birlikte g r lebilmesindendir. Uzay-zamanın idealliği ise bütün ilişkiler sisteminin temelinde olması ve görünün/şeye-bakişın saf bir formu, duyarlılığın bir formu ve görüngülerin bir formu olarak sınırsız, tek bir birlik olarak tasarımından kaynaklıdır.

Yukarıda belirtilenlerden sonra bu çalışmanın son kısmı olan doğanın biçimsel olanağına geçilebilir. Ancak, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde ‘‘Transandantal Dedüksiyon’’ ve ‘‘ ema’’ bölümlerinin ele alınacağı bu kısımda, saf kavramların incelenmesi ve onların şemalar olarak ele alınıp görüler/şeye-baki lar üzerinden nesnelere uygulanmasının ayrıntılı bir gösterimine,

bu çalışmanın sınırları nedeniyle girililmemiştir. Göstermeyi amaçladığım genel bir biçimde doğanın nasıl bir birlik olarak ele alındığıdır.⁸

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde doğanın epistemolojik biçimini şu şekilde tanımlamaktadır:

Doğanın kendini öznel tamalgı zeminimize göre yönlendirmesi, giderek yasalılığı açısından ona bağımlı olması gerektiği hiç kuşkusuz oldukça saçma ve tuhaf görünür. Ama bu doğanın kendinde bir görüngüler toplamından başka bir şey olmadığı, ve dolayısıyla bir kendinde şey değil ama yalnızca anlığın [*Gemüt, mind, zihin*] tasarımlarının çokluğu olduğu düşünüldüğü zaman, onun ancak tüm bilginizin köktenci yetisinde, eş deyişle aşkınsal tamalgıda [*transzendentalen Apperzeption*], ona tüm olanaklı deneyimin nesnesi, e.d. doğa adının verilmesi biricik nedeni olan o birlik görülmesinde şaşırarak bir şey yoktur. (Kant, 2010, s. 160, A114)

Duyarlık yetisi ile özneye gelen sadece bir çokluktur. Ancak bu çokluğun özne tarafından sentetik bir birlik içinde düşünülmesi gerekmektedir. Kant'a göre bu birliğin kendisi deneyimden geliyor olamaz, çünkü öyle olsaydı deneyimin imkânı için yine deneyimin kendisine başvurulmuş olurdu. Hume'un nedensellik üzerine yapmış olduğu çözümleme bununla ilgilidir. Hume, nedensellik idesinin köklerini deneyimde incelemiş ve nedenselliğin ya da zorunlu bağıntı fikrinin deneyimden edinilemeyeceğini, dolayısıyla bunun sadece psikolojik bir sayıltı veya alışkanlık olduğunu iddia etmiştir (Hume, 2009, ss. 113-124). Bu bağlamda doğanın yasalara göre birliği ve düzeni en azından epistemolojik bakımdan yitirilmiştir. Ancak Kant, bu çokluğun birliğini ve zorunluluğunu anlama yetisine vermektedir. O hâlde, algıda verilen çokluğun birliği ve zorunluluğu tamalgının birliğindedir. Öte yandan doğada var olduğu düşünülen zorunluluk yine tam algının birliğinde kurulabilir, çünkü deneyimin kendisinden hareket-

⁸ Burada açıklananlara ek olarak, doğanın genel bir birliği için aslında *Saf Aklın Eleştirisi*'yle beraber *Yargı Gücünün Eleştirisi*'ne de bakılabilir. Kant *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde doğanın bütün tikel ve koşulluluğunun yargı yetisi üzerinden genel bir birlik olacağını öne sürer. Bu da aslında doğanın *yargı yetisi* tarafından *ereksel* olarak ele alınması demektir ve ancak bu şekilde bütünlükçü bir doğa kavramına ulaşılabilir (Kant, 2011, s. 29; IV). Ancak bu çalışmanın sınırları nedeniyle *Yargı Gücünün Eleştirisi*'ne değinilmemiştir.

le olumsal olanın ötesine geçilemez, başka bir deyişle bunun algı yargısı olmasının ötesine geçilemez. Kant bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Ama bu yalnızca görgül [ampirik] olarak yer alabildiği için, yalnızca olumsal bir birlikten başkası elde edilemez ve bu ise doğadan söz edildiği zaman göz önünde tutulan o zorunlu bağıntıya eri  ilemezdi” (Kant, 2010, ss. 160-1; A 114).

Kant, doğadaki zorunluluğu gösteren yargıları doğa yasaları olarak adlandırır ve bu doğa yasalarının *a priori* nitelikte olduğundan söz eder. Böylece onları ampirik yasalardan ayırır:

Doğanın tüm görüngüleri birleşmelerine göre, kategoriler altında durmak zorundadır. Doğa (yalnızca genelde doğa olarak görüldüğünde) zorunlu yasallığın (*natura formaliter spectata*) kökensel zemini olarak bu kategorilere bağımlıdır. Arı anlak [*saf anlama yetisi*], uzay ve zamandaki görüngülerin yasallığı olarak görülen genelde bir doğaya temel olan yasaların ötesinde, *a priori* salt kategoriler yoluyla görüngülere yasalar getiremez. Tikel yasalar, görgül [ampirik] olarak belirli olan görüngüleri ilgilendirdikleri için, *a priori* yasalardan tam olarak t  retilemezler, ger  i tümüyle onların altında duruyor olsalar da. (Kant, 2010, s. 196; B 165)

Bu bağlamda, “her şeyin bir nedeni vardır” evrensel önermesi bir doğa yasası olarak nesnelerden elde edilmiş bir yasa değildir. Bu doğa yasası deneyimin imkânını sağladığı gibi doğaya zorunluluk da yüklemektedir. Öte yandan, ampirik yasalar ancak bu tür saf doğa yasalarının altında, onların belirlenimlerinde bir geçerliliğe sahip olurlar. Böylece Newton’un genel çekim yasasının ancak ve ancak doğayı zorunlu nedensel bir doğa olarak tasarımılandı  ında epistemolojik bakımdan bir geçerliliğe sahip olduğu söylenir. Fakat bu, anlama yetisinin maddeye yasa koyduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Tikel nesnelere dair yasalar ampirik bir şekilde bulunur, başka değişle *a priori* yasalardan türetilmez. Yalnızca anlama yetisinin sentetik olarak oluşturduğu *a priori* saf yasalar genel bir doğa formunu oluşturur. Böylece doğanın bilgisinin ve deneyimin imkânı için nesnelerin genel bir sistemi zorunludur. Bu saf yasalar da geçerliliklerini ampirik yasalar üzerine uygulanabildikleri ölçüde kazanırlar. “Her şeyin bir nedeni

vardır” evrensel yasası olmaksızın, tikel nesneler arasında nedensellik ilişkisinin kurulması ve buradan hareketle nesnelere dair ampirik bir yasanın oluşturulması düşünülemez. Çünkü şeylere dair her ampirik yasa mantıksal olarak “ her şeyin bir nedeni vardır” önermesini önceden varsaymak zorundadır.

Kurallar nesnel oldukları sürece (ve dolayısıyla nesnenin bilgisine zorunlu olarak bağımlı oldukları sürece), yasalar olarak adlandırılır. Deneyim yoluyla birçok yasa öğrensek de, bunlar yalnızca daha yüksek yasaların [evrensel a priori yasalar] tikel belirlenimleridirler, ve bunlardan en yüksek olanları (ki tüm ötekiler bunların altında durur) anlığın [anlama yetisinin] kendisinden a priori doğarlar. (Kant, 2010, ss. 168-9; A 126)

Yukarıda belirtilen alıntıda her ne kadar doğanın kendisindeki zorunluluğun, öznenin aktifliği olarak tamalğının sentetik birliğinde olduğu düşünülse de, doğanın bu nesnellığının sadece böyle kurulduğunu iddia etmek aşırı bir tutum olabilir. Görüngüler birer tasarım olarak anlama yetisinin ürünleridir, ancak görüngülerin bir diğer dayanağı dışsal nesnenin kendisidir. Buna rağmen kendinde-şeyin bilinemeyeceği birçok yerde Kant tarafından belirtilmiş olsa bile, söz konusu dışsal nesnellik koşulu karşımızda durmaktadır. Bunun için Kant'ın şu ifadelerine dikkat edelim:

Kendilerinde şeylerin, onları bilen bir anlığın [anlama yetisinin] dışında, zorunlu olarak kendi yasallıkları olmalıdır. Oysa görüngüler yalnızca kendilerinde ne olabilecekleri açısından bilinmeksizin varolan şeylerin tasarımlarıdır. Ama salt tasarımlar olarak birleştirme yetisinin getirdiğinden başka hiçbir bağıntı yasasının altında duramaz. (Kant, 2010, ss 195-6; B 164)

Kant'ın bu sözlerinin üzerine fazla durmamış olmasına rağmen, onun bilginin öznel-nesnel yollarının dışında maddi nesnel bir boyutuna işaret ettiği düşünülebilir. İlk bölümde vurguladığımız gibi, maddenin yasallığına dair yapılan vurgu burada da kendisini göstermektedir. Ancak görüldüğü gibi yine de görüngüler çokluğunu bir birlik biçiminde ele alan ve aralarındaki zorunluluğu, ilişkisel bir bütünlük olarak kuran öznenin aktif bilişsel yönleridir. Görüngülerin birbirleriyle ilişkili bir yasalar sistemi olarak tasarımılanması öznenin birleştirici sentez yetisinin bir özelliğidir.

Görüngüler bir yandan kendinde-şeyin görüngüleri olarak kendinde-şeyi içerecek bir yandan da öznenin bilişsel yetilerinin dolayımıyla kuruldukları için onların öznel-nesnel yönleri olacaktır.

Sonuc

  lk kısımda görüldüğü gibi Kant doğayı kendi i   nedenlerine ya da yasalarına dayalı bir birlik, bir sistem olarak ele almıştır, onu kendi içinde aktif olarak tasarımılanmı  tır. Bu tasarımın epistemolojik zemini ise *Saf Aklın Eleştirisi*'nde görülür. Burada insan aktif olarak, bilginin ve deneyimin ya da nesnenin kurucu öznesi olarak ele alınır. Uzay ve zaman öznenin tasarımlarıyla şeyler arasındaki uyumun zeminini oluşturmaktadır.   lk bölümde vurgulanan sınırsız tek bir uzay tasarımı ve buna bağlı olarak kendi içinde yasallığa sahip bir doğa veya evren düşüncesinin mantıksal ve epistemolojik zemini ilk olarak *Saf Aklın Eleştirisi*'nde uzay ve zaman tasarımları üzerinden ele alınmıştır. Daha sonra bu tasarımlar üzerine öznenin bilişsel yönlerinin katkısıyla *a priori* yasalara göre oluşturulmuş bir doğa tasarımının ortaya çıktığı görülür. Bu *a priori* doğa yasaları aslında doğa bilimlerinin olanağını sağlayan yasalardır. Başka bir ifadeyle, bunlar öznenin doğaya ilişkin bilgisinin olanağının koşullarıdır. Düzensiz, kaotik bir doğa tasarımında öznenin doğaya dair bilgi edinebilmesi mümkün değildir. Kant doğa yasalarını ilk olarak *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*'nda maddeye ve doğaya içkin olarak tanımlamış ve dolayısıyla doğayı yasalara dayalı bir düzen ve birlik olarak ele almıştır. Öte yandan, doğa kendi yasalarıyla bir birlik olarak tasarımılandığından burada söz konusu olan doğa bilimidir, başka bir ifadeyle fiziktir. *Saf Aklın Eleştiri* ve *Prolegomena*'da ise bu doğa biliminin epistemolojik ve mantıksal imkânı tartışılmaktadır. Ampirik doğa biliminin önermelerinden türetilmeyen ama onların olanağını sağlayan saf doğa biliminin önermeleri veya yasaları bu imkânı koşuludur. Dolayısıyla deneyimin kendisinden gelmeyen ama mümkün deneyimin ve ampirik doğa biliminin koşulu olan ve bu nedenle öznenin anlama yetisinin kendisinden elde edilen bu *a priori* yasalar saf doğa biliminin kendisini de mümkün kılmaktadır.

Kant, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*'nda belli bir doğa anlayışını ortaya koyar ve bir düzenlilik olarak doğanın oluşumunu mekanik bir şekilde, Newton'un çekim kuvvetiyle açıklar. Böylece doğa, oluşumunu kendi nedenleriyle gerçekleştirdiğinden aktif olarak tasarlanmaktadır. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde ise doğayı öznenin bilişsel yetilerine bağlı bir form olarak ele alır. Doğanın görüngüleri olarak nesneler öznenin bilişsel yetileri dolayımıyla ilişkisel, bağıntılı bir birlik olarak tanımlanır. Böylece Kant özneyi aktif bir şekilde ele almakta ve onu maddenin karşısına koymakta, Descartes ile başlayan ve devam eden modern felsefenin bir sorununu çözüme çalışmaktadır. Bu sorun, mekanik bir şekilde tasarımılanan doğa ile ondan tamamen farklı, istence ve arzuya sahip olan öznenin doğası arasında nasıl bir ilişkinin kurulacağıdır. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde doğanın kendisi ve onun bilgisi öznenin aktif kurucu bilişsel yollarıyla ele alınmaktadır. Böylelikle doğa veya madde özneye yabancı bir şey olarak değil, öznenin dolayımıyla kurulmakta ve tasarlanmakta, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*'nda kosmolojik olarak ele alınan doğa anlayışı, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde epistemolojik ve mantıksal bakımdan temellendirilmektedir.

Kaynakça

Alexsander, H. G. (Ed). (1998). *The Leibniz-Clarke Correspondence; Together with Extracts from Newton's Principia and Optiks*. Manchester: Manchester University Press.

Collins, A.W. (1999). *Possible Experience, Understanding Kant's Critique of Pure Reason*. Berkeley/Los Angeles/California: University of California Press.

Holz, H. H. (1997). *Einheit und Widerspruch: Problemgeschichte der Dialektik in der Neuzeit* (Cilt 1). Stuttgart: J. B. Metzler.

Höffe, O. (2010). Munk, R. (Ed). *Kant's Critique of Pure Reason, The Foundation of Modern Philosophy*. Dordrecht/Heidelberg/London/New York: Springer.

Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (E. Baylan, Çev.). Ankara: Bilge Su Yayıncılık.

Kant, I. (2000). *Critique of Pure Reason* (P. Guyer & A. W. Wood, Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.

Kant, I. (2001). *The Metaphysics of The Moral Law; Kant's Deduction of Freedom* (C.W. Woeller). New York/London: Garland Publishing.

Kant, I. (2002). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya  ıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena* (Baskı 3). ( . Kuçuradi & Y.  rnek,  ev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kant, I. (2007). *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı* (Baskı 2). ( . Selvi  ev.). İstanbul: Say Yayınları.

Kant, I. (2009). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (Baskı 4). ( . Kuçuradi  ev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kant, I. (2010). *Arı Usun Eleştirisi* (Baskı 3). (A. Yardımlı  ev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Kant, I. (2011). *Yargı Yetisinin Eleştirisi* (Baskı 2). (A. Yardımlı  ev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Kant, I. (2014). *Pratik Aklın Eleştirisi* (Baskı 5). ( . Kuçuradi  ev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

K z, F. Y. (2019). *Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi'nde 'Transendental Estetik Bölümünün Yeri'* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Newton, I. (1999). *The Principia, Mathematical Principles of Natural Philosophy*, (I. B. Cohen & A. Whitman  ev.). Berkeley/ Los Angeles/London: University of California Press,

Paton, H. J. (1936). *Kant's Metaphysic of Experience; A Commentary On The First Half of The Kritik Der Reinen Vernunft* (Cilt: 1). London: 1936. Unwin Brothers LLTD., Woking.

Prichard, H. A. (1976). *Kant's Theory of Knowledge*. New York/London: 1976.